

Біблійна герменевтика в давній українській літературі

Відгук на автореферат дисертації Левченко Наталії Микитівни “Біблійна герменевтика в давній українській літературі”, представленої на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.00.01 – українська література.

Наталія Левченко здійснила величезну роботу – в прямому і переносному смислі. Це значна праця під кожним оглядом. Уперше маю справу з дисертаційною студією з філології, яка осмислює 700 років історії свого предмета дослідження.

Студія є актуальною не лише для сучасного стану українського літературознавства, яке все-таки повертає обірвані атеїстичною пропагандою та цензурою зв'язки зі своєю традицією. Я розповів про цю важливу працю студентам богословського вишу, де викладаю предмет “Вступ до медіа служіння”. І в них ця філологічна праця викликала закономірний інтерес, змішаний з острахом від обсягу проаналізованого матеріалу, складності дослідницької методи й термінології, ерудиції авторки та вимоги підготовленого, я би сказав, утаємниченого реципієнта для цієї важливої праці.

Ця студія буде захищеною в час, коли українська держава знову визнає дипломи і наукові ступені духовних навчальних закладів, а богослов'я виборює собі місце під науковим сонцем. А богослов'я ж вивчали на одному з чотирьох найстаріших факультетів середньовічних університетів Західної Європи. Воно відіграло незамінну роль в Острозькій та Києво-Могилянській академіях. Із 1819 року друге дихання останній виш набув у якості Київської духовної академії, де працювали цікаві дослідники богословських дисциплін.

Вага цієї праці полягає також у тому, що вона репрезентує

бібліїстику (головно біблійну герменевтику та екзегетику) як науковий, освітній, культуротворчий напрям. Показує інтелектуальну наснаженість старої української книжності в її надзвичайно складному й цікавому контексті. Де драма (а чи специфіка) християнського досвіду прочитання Святого Письма юдеїв і християн (якщо не згадувати тут мусульман і низку інших авраамічних релігій аж до багаї та растафаріанців) полягає у спробі дивитися на *семітський, близькосхідний* за своїм походженням, ментальністю, умовами створення Текст релігії *Одкровення* античними – *європейськими, греко-римськими, філософськими* очима. З усіма похідними від такого підходу явищами.

Найцікавішим для мене пасажом, який спонукає до дискусії, є виклад параграфу V. 2. 1. “Наука про вербальну інспірацію Біблії як підґрунтя буквальної методи її тлумачення”. Як протестанту мені було корисно побачити найвпливовішого католицького богослова Тому Аквінського та найвидатніших ідеологів протестантської Реформації Мартіна Лютера і Жана Кальвіна в одному ряду апологетів пріоритетності буквального сенсу Біблії над іншими типами тлумачення священного тексту.

Далі авторка править: “Сентенція Лютера... “Святе Письмо само себе тлумачить” передбачала **однакові для всіх** ясність, зрозумілість і очевидність **тексту Біблії**. На те, що **єдності в інтерпретації Біблії** не було в самих протестантів, ані в католиків, реформатори чомусь не зважали. Натомість вони продовжували стверджувати, що **тлумачення**, здійснене на ґрунті належного **буквального прочитання**, є правдивим і **для всіх зрозумілим**. Такий підхід до прочитання Біблії звільняв тлумача від традиційних норм і правил біблійної екзегези. Зрештою, це стало причиною подрібнення протестантизму на численні відлами, які гуртувалися навколо якогось одного з варіантів прочитання Біблії, запропонованого її інтерпретатором... Давня традиційна модель тлумачення Біблії передбачала в складних випадках опертя екзегета на святоотцівську традицію. Тимчасом як нова протестантська метода, навпаки, провокувала конфлікт тлумача з

непорушними авторитетами та Церковним Переказом... залишаючи його наодинці з текстом Святого Письма та спонукаючи його до цілком самостійних рефлексій над ним” (с. 26, виділення мої – М. Б.).

І далі йде один параграф про герменевтичну манеру Феофана Прокоповича та п'ять параграфів про досвід тлумачення Біблії Григорієм Сковородою.

Отже, маємо заувагу до реформаторів щодо хибного, на думку дослідниці, сподівання протестантів на всезагальне визнання буквального сенсу (тлумачення) Біблії. Шановна докторантка твердить, що саме такий підхід (надмірний буквалізм і неувага до інших трьох рівнів значення біблійного тексту) спричинив ідеологічне та організаційне подрібнення протестантизму та штучний, спровокований розрив зі святоотцівською спадщиною.

Мені здається, що завданням Реформації, як свідчить з назви цього руху, було не об'єднання вселенської Церкви. Історично найбільше єдністю християнської цивілізації опікувався католицизм, і недарма саме ця назва конфесії (“вселенська, всеохопна”) стала магістральною. Про успіх таких зусиль Святого Престолу свідчить ціла низка уній, тобто досвіду возз'єднань окремих (як правило, невеликих) частин конфесій, які перебували з ним у конфлікті різних рівнів і форм. Теперішня територія держави Україна включає локації двох уній – Берестейської 1595 року, за наслідками якої утворилася Українська греко-католицька церква, й Ужгородської 1646 року, яка породила автономну Мукачівську греко-католицьку єпархію, а в еміграції – Русинську візантійську католицьку церкву. Доводилося чути від українських греко-католиків про існування дистанції у ставленні з боку римських католиків. Протестанти застали християнство, поділене на давні нехалкідонські церкви, а також на католиків і православних, які мали на тоді чотири з половиною століття протистояння. Ще до протестантських поділів унії утворювали невеличкі конфесії, чия окремішність підтримувалася як їхніми вірними, так і католицькою більшістю.

Натомість протестанти услід за Вікліфом, Вальдо, Савонаролою, Гусом вимагали ре-форми, тобто повернення до ідеалізованого образу раннього християнства, описаного в першу чергу в Новому завіті. До таких змін спонукав цілий комплекс факторів. Перша група факторів зводилася до потреби модернізації церковного устрою, похідного від вселенських соборів, керованих римськими імператорами, який (устрій) спричиняв або не давав реагувати на низку внутрішньоцерковних криз, де найпершою здавалася протилежна до християнських моральних норм поведінка церковної еліти з Папою на чолі. Друга група факторів включала змінюваний як мінімум з початку Великих географічних відкриттів, а реально принаймні з часу руйнування Константинополя ментальний, ідейний, науковий, світоглядний, соціальний, політичний, економічний клімат католицької Європи. Створене Римською імперією за своїм образом і подобою державне християнство з його ієрархією, інерційністю, патерналістським мисленням, традиційністю та силовими методами не влаштовувало нову європейську інтелектуальну спільноту.

Ренесанс і Реформація пропонували дещо відмінні відповіді на схожі претензії до середньовічного християнства. Ренесанс акцентував грецький, філософський, світський складник європейської ментальності та в своїх крайніх формах закладав основи войовничої світськості, яка у французькому Просвітництві набуде атеїстичних і антихристиянських обертонів. Реформація пробувала відсепарувати біблійний ідеал церкви від його історичних практичних нашарувань, і запропонувати освіченим сучасникам доступне, егалітарне, актуалізоване, наближене до їхніх потреб християнство.

Здається, акцент на буквальному смислі Святого Письма у *доктора богослов'я, фахівця з канонічного права* Мартіна Лютера та інших маститих діячів європейської "республіки вчених" (спалений століттям раніше Ян Гус був *ректором* Празького університету) був пошуком того, що в XXI столітті західні медіадослідники назвуть об'єктивністю (журналістського) повідомлення. Об'єктивність ніяк не передбачає, що безкінечна

череда реципієнтів повідомлення витлумачить його в однаковий спосіб. Та ця характеристика вказує на те, що комуніканти повідомляють відомості, які можна перевірити за допомогою людських каналів сприйняття. У біблійній герменевтиці й екзегетиці буквальний (історичний) смисл був простором богословського діалогу, бо надавав можливість перевірки чужих і своїх аргументів і позицій. Сучасна академічна бібліїстика легко переступає конфесійні та релігійні кордони, і фахівці з різних ідеологічних таборів долучаються до спільних досліджень у цій царині. Проте їхні здобутки мало впливають на організаційні кордони конфесій та релігій. У XVI столітті такі кордони визначали політичні еліти (“чия влада – того і віра”), а не фахівці з біблійної герменевтики. Тепер ці кордони визначають мовні групи, належність до різних держав (на наших очах українська православна церква більшості перетворилася на “московського попа”), культурні кордони та інші фактори. У XIX столітті пошук “підтверджень біблійної правди” спонукав протестантів створити науку біблійну археологію. Тобто знайти аргументи, незалежні від персональної позиції учасника богословського діалогу.

Порівняння персон і спадщини Феофана Прокоповича і Григорія Сковороди дозволяє простежити наслідки таких герменевтичних траєкторій. Одразу кидається у вічі разюча відмінність впливу цих постатей. Прокопович став ідеологом реформ для цілої Російської імперії, назавжди змінивши російське православ'я, систему російської науки, освіти і культури. Саме за його підручниками з 1759 року викладали богослов'я в Києво-Могилянській академії, яка зробила помітний внесок у формування інтелектуальної еліти низки націй Центральної та Східної Європи. Натомість навіть роль Григорія Сковороди у заснуванні Харківського університету сьогодні є, наскільки мені відомо, предметом дискусій. Принципова незбагненність творчої манери, мислення слобожанського філософа робить її унікальним, невідтворюваним феноменом на кшталт дзенського коану чи антикварної вази. Такими речами можна захоплюватися, але вони складно надаються до щоденного використання.

І Прокопович, і Сковорода зазнали серйозного впливу протестантських герменевтичних пошуків. І зробили з тих студій різні висновки. Якщо Прокопович плекав доказовість, прозорість, читабельність своїх текстів, що і зробило його таким популярним педагогом, зокрема з богословських дисциплін, то Сковорода зазнав системного фіаско у викладацькій роботі, був неpubлічною особою та за життя не надрукував жодного твору. Дотепер Сковорода привертає увагу не своїми текстами, яких мало хто читав (про розуміння тут і не говоримо), а своєю персоною та способом життя. Вони не можуть бути використані ні як коментарі до Святого Письма, ні як робочий матеріал для проповідників, залишаючись максимально суб'єктивними та самодостатніми творами свого автора.

Отже, запропонована дисертаційна студія виокремлює три основні історичні підходи до тлумачення Святого Письма. Перший: читач Біблії повинен перевіряти свої висновки із сакрального тексту творами попередніх коментаторів – отців Церкви. Це ті з церковних дослідників, чия праця дістала схвалення церковної більшості, похідної від вселенських соборів, керованих римськими імператорами. Тобто історичним засновником постбіблійної традиції є верховний політик, який вирішував, яка партія складної богословської дискусії буде визнана ортодоксією, а їхні опоненти – єрессю. До цієї традиції належить більшість письменників, чю богословську спадщину розглядає Наталія Левченко.

Другий: Біблія як визнаний усіма конфесіями канон і критерій християнського вчення може і має тлумачити сам себе. Тобто лише той варіант розуміння тексту буде визнаватися слухним і можливим, який отримає максимальну підтримку й аргументацію з інших частин Святого Письма. Таку підтримку й аргументацію можуть мати всі чотири рівні тлумачення, хоча доказовість і наочність таких спостережень буде варіюватися. До такого підходу, здається, тяжів Феофан Прокопович.

Третій: автономним тлумачем біблійного тексту є його читач. Реципієнт має право на будь-які зв'язки, асоціації та

протиставлення, незалежно від того, наскільки буква і дух сакрального тексту допускають такі висновки. Григорій Сковорода демонструє герменевтичну манеру, де стають можливими такі алегоричні тези, як безначальна істина, стирання грані між Богом і людиною, тотожність Христа, людини та Біблії, пантеїстичний погляд на природу і деперсоніфікований образ Бога, далекосяжне уподібнення Христа й Епікура.

Насамкінець зазначу, що автореферат фундаментальної праці, якою авторка займалася більше 16 років (хронологічно першу її публікацію з теми дисертації датовано 2002 роком), справляє враження складеного дещо похапцем. Зокрема, авторка регулярно варіює написання імен аналізованих авторів: Іов / Йов Залізо, Кирило Транквіліон-Ставровецький / Транквіліон Ставровецький, Іван / Іоан Максимович, Кирило Турівський / Туровський, Теодосій / Феодосій Печерський, Августин / Августин, Петро Скарґа / Скарґа, Іоанікій Галятовський / Галятовський. Я чув, що особливо рукописні джерела подають масу версій імені однієї й тієї ж персони: Семерій / Северин Наливайко, наприклад. Однак автореферат – це скорочений зміст великої студії, й тут бажано або дотримуватися єдиних правил, або попередити читача про можливі інновації.

Залишили запитання і назви біблійних книг, і цитати з них. Переліки цих назв (с. 8, 14, 31) подають їх по-різному. Здається, варто взяти за основу якийсь із сучасних українських перекладів Святого Письма, дотримуватися його системи називання біблійних книг, за ним наводити цитати.

Та все це дрібні аспекти цієї важливої роботи. За науковим рівнем, новизною постановки завдань, обґрунтованістю головних положень і висновків, практичним значенням дисертаційне дослідження “Біблійна герменевтика в давній українській літературі” відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України, а її автор Левченко Наталія Микитівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.00.01 – українська література.

Доктор наук із соціальних комунікацій,
професор кафедри журналістики Харківського національного
університету
імені В.Н. Каразіна Максим Балаклицький

Основний зміст дисертації міститься в монографії:

Левченко Н. М. Біблійна герменевтика в давній українській літературі : монографія. Харків : Майдан, 2018. 392 с.